

ПЕРАКЛАДЧЫЦКІЯ ТРАНСФАРМАЦЫІ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ ЯК СПАСАБ ДАСЯГНЕННЯ АДЭКВАТНАСЦІ Ў ПЕРАКЛАДЗЕ

А. Я. Мантур

*Беларускі дзяржаўны аграрны тэхнічны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 99,
220023, г. Мінск, Беларусь, mee.bir@bsatu.by*

У дакладзе аналізуюцца асноўныя тыпы лексічных трансфармацый аўтарскіх неалагізмаў у арыгінальных і перакладных творах беларускай паэзіі XX – пачатку XXI ст. (на матэрыяле паэтычных твораў У. Дубоўкі, В. Зуёнкі, Я. Купалы). Вызначаецца ступень адэкватнасці/неадэкватнасці аўтарскіх новаўтварэнняў у перакладах на рускую мову.

Ключавыя словы: аўтарскі неалагізм; перакладчыцкія трансфармацыі; эквівалент; ступень адэкватнасці арыгіналу.

Слоўнікавы састаў мовы – найбольш адкрыты і рухомы ўзровень моўнай сістэмы, які пастаянна развіваецца і папаўняецца новымі словамі. Нягледзячы на тое, што мастацкая літаратура адлюстроўвае агульнае развіццё мовы, імкненне літаратараў знайсці ўласныя вобразна-выяўленчыя сродкі прыводзіць да стварэння індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў, якія ў пэўнай ступені ўплываюць на характар агульналітаратурна-кадыфікаванага маўлення [1, с. 99].

Аказіянальнымі словамі прынята лічыць такія словы, якія не адпавядаюць агульнапрынятым моўным нормам; іх ствараюць для таго, каб перадаць пэўныя стылістычна-экспрэсіўныя адценні, выявіць праз іх уласнае светабачанне [2, с. 107]. Вядома, што аказіянальныя словы ўяўляюць сабой стварэнне новага значэння і новай формы, што прыводзіць да пэўных цяжкасцей пры перакладзе.

У сваёй дзейнасці перакладчык мае справу з канкрэтнай камбінацыяй моў. Агульныя заканамернасці двухмоўнай маўленчай дзейнасці ўніверсальныя, аднак яны знаходзяць спецыфічнае адлюстраванне ў кожнай камбінацыі моў.

Узаемасувязь і ўзаемадзеянне лінгвістычных фактараў у працэсе перакладу – з’явы ўніверсальныя для маўленчай і разумовай дзейнасці, якія ажыццяўляюцца ў любой мове. У той жа час любая мова развіваецца па сваіх унутраных законах, мае сваю сістэму, норму, узус, а кожны моўны калектыў мае свае нормы маўленчых паводзін. Зразумела, што несупадзенне мовы арыгінала і мовы перакладу на ўзроўні сістэмы, нормы і узусу вымушае перакладчыка звяртацца да эквівалентных міжмоўных пераўтварэнняў [3, с. 80].

Разам з адрозненнямі паміж імі існуюць і шматлікія моўныя ўніверсальні, якія робяць магчымым устанавіць агульныя заканамернасці перакладчыцкіх трансфармацый, а таксама выпрацаваць універсальную класіфікацыю прычын і тыпаў гэтых пераўтварэнняў у рамках агульнай тэорыі перакладу.

Па-першае, у любой мове адсутнічаюць адназначныя адпаведнікі паміж формай і значэннем адзінак. Кожная мова мае сінанімічныя сродкі – аднаўзроўневыя і шматузроўневыя – для выражэння адных і тых жа значэнняў. Наяўнасць моўных сінанімаў робіць магчымымі раўназначныя ўнутрымоўныя пераўтварэнні [3, с. 81].

Па-другое, усе мовы характарызуюцца тым, што ў раўназначных пераўтварэннях удзельнічаюць адны і тыя ж моўныя сродкі, а іменна сінанімы, антонімы і канверсівы, але іх функцыянаванне вар’іруецца ад мовы да мовы.

Неабходнасць у пэўных перакладчыцкіх пераўтварэннях можна патлумачыць і лінгвістычнымі прычынамі, менавіта несупадзеннем мовы арыгінала і мовы перакладу на ўзроўні сістэмы, нормы, узусу, гэта значыць тое, што ў мове арыгінала і мове перакладу не супадаюць сродкі адлюстравання эквівалентных значэнняў або сродкі апісання аналагічных сітуацый.

Несупадзенні мовы арыгінала і мовы перакладу індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў матывуюць неабходнасць у тых або іншых перакладчыцкіх пераўтварэннях. Даследчыкі тэорыі перакладу павінны ўлічваць вынікі супастаўлення мовы арыгінала і мовы перакладу на ўсіх трох узроўнях – сістэмы, нормы і узусу – і выпрацаваць адпаведныя рэкамендацыі.

Прычыны перакладчыцкіх пераўтварэнняў могуць мець экстралінгвістычны характар, што мае немалаважнае значэнне сярод агульных заканамернасцей перакладу.

Паколькі сэнс любога тэксту з’яўляецца катэгорыяй экстралінгвістычнай і суб’ектыўнай, а адрозненні ў нормах маўленчых паводзін і экстралінгвістычным вопыце аўтара арыгінала і адрасата тлумачацца не толькі асабістымі характарыстыкамі, але і аб’ектыўнымі прычынамі, менавіта прыналежнасцю аўтара арыгінала і адрасата перакладу да розных культурна-гістарычных калектываў, перакладчыцкія пераўтварэнні могуць з’яўляцца вынікам экстралінгвістычных прычын. Тут гаворка ідзе, напрыклад, аб перадачы рэалій жыцця і побыту, якія вядомыя іншакультурнаму чытачу. Каб кампенсаваць дыферэнцыял у ведах аўтара і інтэрпрэтатара, перакладчык часцей звяртаецца да прыёму генералізацыі, да расшырэнняў, калі ў тэксце арыгінала прыводзяцца невядомыя

ў другім моўным калектыве імёны ўласныя або звесткі гістарычнага характару. Часам экстралінгвістычныя прычыны вымушаюць перакладчыка апускаць тую або іншую інфармацыю з тэксту арыгінала ў выніку яе нерэlevantнасці для адрасата перакладу і для сэнсу тэксту. Сярод экстралінгвістычных прычын перакладчыцкіх пераўтварэнняў важную ролю адыгрываюць прынятыя ў моўным калектыве адрасата перакладу, сацыяльна важныя нормы маўленчых паводзін, усталяваныя традыцыі [3, с. 82].

Неабходна таксама падкрэсліць, што ўсе фактары, якія ўплываюць на перакладчыцкі выбар, узаемадзейнічаюць самым цесным чынам. Лінгвістычныя прычыны перакладчыцкіх пераўтварэнняў носяць нібы другасны характар у параўнанні з экстралінгвістычнымі фактарамі, якія ўтвараюць маўленчую сітуацыю. Гэта звязана з тым, што моўныя сродкі мнагазначныя, перакладчык заўсёды можа выбраць адзін з многіх варыянтаў перакладу, а маўленчая сітуацыя адназначная ў кожны дадзены момант сродак зносін. Моўныя сродкі маўленчай сітуацыі ўзаемазвязаныя з жанрам тэксту. Тыя перакладчыцкія рашэнні, якія аказваюцца ўдалымі ў жанры мастацкай літаратуры, могуць быць зусім недапушчальнымі ў палітычных або спецыяльных тэкстах, і наадварот.

Часцей за ўсё розныя прычыны, якія абумоўліваюць неабходнасць у тых або іншых перакладчыцкіх пераўтварэннях, узаемадзейнічаюць, і самі па сабе пераўтварэнні ў «чыстым» выглядзе сустракаюцца рэдка, так што тэкст на мове перакладу аказваецца вынікам шматлікіх перакладчыцкіх пераўтварэнняў. Ні адзін з пералічаных фактараў не дзейнічае ізалявана. Ведаючы прычыны, якія выклікаюць неабходнасць у перакладчыцкіх пераўтварэннях можна перайсці да разгляду саміх тыпаў пераўтварэнняў, апісаных у літаратуры перакладазнаўства [3, с. 83].

Перш чым мы звернемся да аналізу перакладчыцкіх пераўтварэнняў індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў у творах беларускіх літаратараў, нам неабходна ўдакладніць дэфініцыю тэрміна перакладчыцкая трансфармацыя. Сярод спецыялістаў у галіне тэорыі перакладу (Л. С. Бархударав, В. Н. Камісараў, Л. К. Латышаў, Я. І. Рэцкер, А. Д. Швейцар) няма абсалютнай згоды аб сутнасці паняцця перакладчыцкай трансфармацыі. Нягледзячы на адсутнасць адзінства разумення тэрміна «перакладчыцкая трансфармацыя», большасць даследчыкаў вызначаюць перакладчыцкія трансфармацыі як міжмоўныя пераўтварэнні, што ажыццяўляюцца з мэтай дасягнення перакладчыцкай эквівалентнасці. Некаторымі вучонымі (Л. С. Бархударав, Я. І. Рэцкер, А. Д. Швейцар) закранаецца пытанне і аб складаным, комплексным характары трансфармацый, падкрэсліваецца ўмоўнасць прапануемых класіфікацый перакладчыцкіх трансфармацый, што звязана са складанасцю вывучэння гэтага перакладчыцкага прыёма.

Прааналізаваны матэрыял арыгінальных і перакладных тэкстаў дазваляе выдзеліць наступныя **віды лексічных трансфармацый** пры перадачы індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў.

1. На ўзроўні тэкставай эквівалентнасці выкарыстоўваецца **сінанімічная замена** – замена ў сэнсавых адносінах арыгінальнага аўтарскага неалагізма рускамоўным сінанімічным словам або словазлучэннем, што інтэрпрэтуюцца паводле стылістычных прымет: *адлюстровак* (цешыцца адлюстроўкам) – *отражение* (отраженнем любуецца); *гарпад* (валіў) – *несчастье* (на глазах); *знабажыць* (верай) – *верит* (вселенной); *імклівіць* (змрок імклівіў) – *стремиться* (мрак стремился) і інш. (табл. 1).

Табліца 1

Сінанімічная замена

Беларускі арыгінал	Пераклад на рускую мову
<p><i>Але ясна адно: Як бы доля не секла, Ні валіў гарпад – Над вясною, над векам Будзе праўда зярнят!</i> В. Зуёнак [4, с. 29]</p>	<p><i>Хоть знали: хата на ветрах – Пусть даже с хлебом хата – У всех несчастий на глазах, Но жить ведь как-то надо.</i> Пераклад І. Бурсава [5, с. 30]</p>

2. Антанімічны пераклад – лексічная мадыфікацыя, у выніку якой адбываецца замена сцвярдзальнай формы ў арыгінале на адмоўную форму ў перакладзе або наадварот. Часам антанімічны пераклад з’яўляецца адзіна магчымым сродкам для дасягнення адэкватнага перакладу (табл. 2).

Табліца 2

Антанімічны пераклад

Беларускі арыгінал	Пераклад на рускую мову
<p><i>Палыны пасівелі на ўзгорку, запрыгоршчыць і кіне іх вецер. Мо таму так на свеце горка, Мо таму часам горка на свеце?</i> У. Дубоўка [6, с. 107]</p>	<p><i>Поседела польнь на пригорке, разметёт её вольный ветер. Не с того ли порою так горько, не того ли так горько на свете.</i> Пераклад І. Грыгор’ева [7, с. 34]</p>

3. Функцыянальная замена. Ужытыя перакладчыкам адпаведнікі абазначаюць адрозныя паняцці, і такім чынам, назіраецца выкарыстанне зусім іншых лексічных адзінак, якія не маюць з арыгінальным наватворам ніякага падабенства, ні сэнсавага, ні марфалагічнага: *агнявісты* – *крылатый*; *гойна* – *горно*; *людства* – *сегодня*; *мірганка* (і шэпты каханка) –

улыбка (их, шёпоты); *небакрай* (увысь за звыклы небакрай) – *суета* (взлетать над суетою) і інш. (табл. 3).

Табліца 3

Функцыянальная замена

Беларускі арыгінал	Пераклад на рускую мову
<i>Ідзе гоман урачыста, Ідзе з хаты ў хату, Ідзе з песняй агнявістай Аб вялікім святу.</i> Я. Купала [8, с. 414]	<i>Гул ідёт из хаты в хату По земле свободной, Идёт с песнею крылатой Праздник всенародный.</i> Пераклад М. Сідарэнкі [9, с. 156]

4. Пропускі (апушчэнні) аўтарскіх неалагізмаў у рускамоўным перакладзе. Пропускі аўтарскіх неалагізмаў можна патлумачыць немагчымасцю падабраць дакладны эквівалент да аўтарскага наватвора. Так, напрыклад, перакладчыкі не здолелі знайсці адпаведных аналагаў да такіх аўтарскіх неалагізмаў, як *збадзяны* (дух), *ззалелы* (ліст), *досвіткаявая* (цішыня), *каліноўцы*, *кrapлісты* (пот), *счужэлая* (Радзіма) і інш. (табл. 4).

Табліца 4

Пропускі

Беларускі арыгінал	Пераклад на рускую мову
<i>Пачалі дарогу Аглядаці нехаць. – Як так? Дзе дазволы? – Пачалі адразу: – Хто форміў на форме Падрады, заказы?</i> Я. Купала [8, с. 514]	<i>Пишут: приезжайте; Просят: поспешите, На дорогу нашу Сами поглядите.</i> Пераклад М. Ісакоўскага [10, с. 405]

5. Апісальны пераклад. Перадача аўтарскага неалагізма пры гэтым ажыццяўляецца шляхам апісання, тлумачэння пры дапамозе словазлучэнняў розных тыпаў. Аўтарскія неалагізмы ў рускамоўных творах атрымліваюць двухслоўныя эквіваленты, якія больш поўна перадаюць сэнсавое напаяненне арыгінальных лексічных адзінак (табл. 5).

Табліца 5

Апісальны пераклад

Беларускі арыгінал	Пераклад на рускую мову
<i>Маладыя заговоры У ход пусці, сатвары; Яснаглядам доли, горы Асвяці, прыбяры.</i> Я. Купала [8, с. 66]	<i>Молодые заговоры В ход пусти, сотвори, Ясным взором доли, горы Освети, убери.</i> Пераклад М. Браўна [9, с. 76]

Ужыванне такіх адпаведнікаў тлумачыцца асабістым жаданнем перакладчыка, хоць гэта і не дазваляе ў поўным аб'ёме перадаць інфармацыю арыгінала [11, с. 82].

Гэта можна патлумачыць суб'ектыўнасцю ўспрымання. Аналізуючы змест літаратурнага твора, перакладчык не толькі «разуме» яго, але і дапаўняе, зыходзячы з ведання рэальнай сітуацыі, жыццёвага вопыту, філалагічнага адчування.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Мантур А. Я.* Інтэрпрэтацыя і выбар спосабу перакладу аказіянальных новаўтварэнняў // Беларускае слова: тэрміналогія і тэрміназнаўства: зб. арт. па матэрыялах навук. чытанняў, прысвеч. 70-годдзю з дня нараджэння праф. Л. А. Антанюк, Мінск, 26 крас. 2019 г. / Беларус. дзярж. ун-т; рэдкал. : М. І. Свістунова (адк. рэд.) [і інш.]. Мінск, 2019. С. 99–102.
2. *Шакун Л. М.* Словаўтварэнне. Мінск, 1978.
3. *Иванова Н. А.* Сопоставительно-типологический анализ безэквивалентной лексики: на материале русского, немецкого и французского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. М., 2004.
4. *Зуёнак В.* Маўчанне травы: паэма лёсу. Мінск : Маст. літ., 1980.
5. *Зуёнок В.* Молчание травы. М. : Сов. писатель, 1987.
6. *Дубоўка У. М.* Выбраныя творы : у 2-х т. Т. 1. Вершы. Мінск : Беларусь, 1965.
7. *Дубовка В.* Полесская рапсодия. Л. : Худож. лит., 1967.
8. *Купала Я.* Вершы. Паэмы. П'есы. Мінск : Харвест, 2012.
9. *Купала Я.* Стихотворения 1918–1942. В 3 т. Т. 2. Минск : Худож. лит., 1982.
10. *Купала Я.* Собрание стихотворений. Л. : Сов. писатель, 1950.
11. *Мантур А. Я.* Аўтарскія неалагізмы Якуба Коласа і іх рускамоўныя перакладныя эквіваленты // Слова ў кантэксце часу : матэрыялы IV Міжнар. навук.-практ. канф., прысвеч. 90-годдзю з дня нараджэння д-ра філал. навук праф. А. І. Наркевіча, Мінск, 14–15 сак. 2019 г. / Бел. дзярж. ун-т ; рэдкал. : В. М. Самусевіч (адк. рэд.) [і інш.]. Мінск, 2019. С. 79–82.